

Idea svobody

Immanuel Kant: „Povinnosti, ty vznešené, velké jméno, které v sobě nezahrnuješ nic, co by se vlichocovalo, nýbrž žádáš podrobení; které stanovíš zákon, před nímž umlkají všechny náklonnosti, i když potají působí proti němu...“

Rudolf Steiner: „Svobodo! Ty přátelské, lidské jméno, které v sobě zahrnuješ všechno mravně oblíbené, čeho si mé lidství nejvíce váží, a nečiníš ze mne ničeho služebníka; jež nestanovíš jen, nýbrž vyčkáváš, co moje mravní láska sama pozná jako zákon, protože vůči každému pouze vnucenému zákonu se cítí nesvobodná.“⁸⁶

Tímto způsobem odpovídá Rudolf Steiner ve svém základním díle *Filosofie svobody* na Kantovo pojetí svobody jakožto povinnosti dané imperativem. Je to příznačné vy-

⁸⁶

Steiner, R.: *Filosofie svobody*. Baltazar, Praha 1991, s. 120.

jádření samého pojetí lidství, které vytváří základ waldorfské pedagogiky.

Nebude jistě nijak přehnané, jestliže řekneme, že waldorfská pedagogika stojí na takové filosofické antropologii, podle níž je právě tvořivá svoboda tím, co činí člověka člověkem. Při bližším pohledu ovšem zjistíme, že chápání této svobody je značně odlišné od v současnosti všeobecně přijímaného pojetí. Pojem lidské svobody tak není samozřejmostí a vyžaduje hlubší rozbor, kterému podrobíme právě Steinerovu *Filosofii svobody* z roku 1893. Co znamená lidská svoboda?

Již jsme prozkoumali goetheanistickou teorii poznání, která dává této filosofii svobody podstatné základy. Proto bude již zcela pochopitelné, proč Rudolf Steiner zakládá svobodu člověka na lidském myšlení jakožto výchozím bodě: Veškeré pochybnosti a také pochybnosti o myšlení jsou odkázány na myšlení a jsou samy myšlením. Myšlení je mimo subjekt a objekt, protože vytváří oba tyto pojmy právě tak jako všechny ostatní. Jak již bylo naznačeno v teorii poznání, myšlení není pouhou stínovou napodobeninou skutečnosti, nýbrž v sobě spočívající reálnou duchovní podstatou.

Zásadní otázkou pro svobodu člověka potom je, jakým způsobem ke mně mé myšlení přistupuje. Podle Rudolfa Steinera se jedná o způsob intuitivní. Intuice je vědomé prožívání čistě duchovního obsahu a pouze intuicí je tak možné uchopit podstatu myšlení.¹

Více nám vysvitne z následující ukázky Steinerova pokusu o vystižení podstaty svobody:

Jedná-li někdo jen proto, že uznává určité mravní normy, pak jeho jednání je výsledkem principů ob-

Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 104.

sažených v jeho morálním kodexu. Sám je pouze jejich vykonavatelem. Je vyšším automatem. [...] Pouze tehdy, následuji-li svou lásku k předmětu a k objektivnímu cíli, pak jsem to já sám, kdo jedná. Na tomto stupni mravnosti nejednám proto, že uznávám pána nad sebou či vnější autoritu nebo tzv. vnitřní hlas. Neuznávám žádný vnější princip svého jednání, protože jsem našel v sobě samém důvod činnosti, lásku k jednání. Nezkoumám rozumově, je-li mé jednání dobré či zlé; vykonávám je, protože je miluji. [...] Nevede mě bezprostředně to, co je obecně vžité, obecný mrav, obecně lidské pravidlo, mravní norma, nýbrž moje láska k činu. Necítím nátlak, ani nátlak přírody, která řídí mé pudy, ani nátlak mravních příkazů, nýbrž chci prostě provést, co spočívá ve mně.²

Svobodným činem je podle tohoto pojetí tedy pouze takové jednání, k němuž člověk nachází impulz i motiv sám v sobě a k němuž není nucen žádnou vnější či vnitřní autoritou. Skutečně svobodné jednání proto vychází z nitra člověka, z jeho intuitivního myšlení. Nejvyšší myslitelný mravní princip je ten, který tryská z pramene čisté intuice a teprve potom hledá vztah k vjemu (k životu). Nevychází tedy „z určitého jednotlivého mravního cíle, nýbrž přikládá všem mravním zásadám jistou hodnotu a v daném případě se bude vždy tázat, zdali je zde důležitější ten či jiný morální princip“³. Svobodné jednání tedy není šablonové, není vykonáváno podle nějakých pravidel ani automaticky na vnější popud, nýbrž je určováno pouze svým ideovým obsahem. Schopnost nalézt pro každý jednotlivý případ určitou zvláštní mravní zásadu Rudolf Steiner nazývá *morální intuicí*: „Nemůže být pro mě směrodatné,

² Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 114.

³ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 111.

jak by jednali všichni lidé, nýbrž co mám dělat já v tomto individuálním případě.“⁴ Tímto pojetím tak Rudolf Steiner dochází ke stanovisku, které sám označuje jako *etický individualismus*.⁵ Je to individuální intuice, která zakládá svobodu, a tím i mravnost daného činu.⁶

Výše zpracovaná teorie poznání nám již nyní umožňuje pochopit zdánlivý protiklad, totiž zda takový etický individualismus zákonitě nevede k egoismu a nekonečně se množící pluralitě. Již vyjádřené monistické stanovisko nám ukazuje, že ideový svět působící ve mně není jiný než ideový svět působící v mém bližním. Rozdíl mezi lidmi (tedy podstata jejich individuality) však spočívá v tom, že každý přijímá ze společného ideového světa jiné intuice. Pravda se vždycky zjevuje v individuální podobě, která však znovu odkazuje k jednotě: „Čerpáme-li oba skutečně z ideje a nenásledujeme vnější (fyzické nebo duchovní) podněty, můžeme se setkávat jen ve stejném úsilí, v týchž záměrech. Mravní nedorozumění, vzájemné srážky jsou u svobodných lidí vyloučeny.“⁷

Toto je ideál, který neodpovídá skutečnosti, můžeme namítnout. A Rudolf Steiner odpovídá: Je to ideál, který má

⁴ Zde vidíme přímý rozpor uvedeného názoru s Kantovým kategorickým imperativem: „Jednej tak, jako by se maxima tvého jednání měla na základě tvé vůle stát obecným přírodním zákonem.“ Kant, I.: *Základy metafysiky mravů*. Svoboda, Praha 1990, s. 84.

Jakákoliv povinnost podle Steinera vylučuje svobodu, protože neuznává nic individuálního. Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 116.

⁵ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 112.

⁶ Samotné intuice bez hledání jejich spojení s praktickým životem jsou ovšem bezcenné. Proto R. Steiner zavádí také pojem morální fantazie, kterou chápe jako schopnost vytvářet konkrétní představy, jež vyplývají z obsahu lidských morálních intuic a které umožňují člověku jejich realizaci. Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 137.

⁷ Jeví se jako vhodné připojit zde ještě následující citát: „Jednání plynoucí ze svobody nevyklučuje mravní zákony, nýbrž je zahrnuje; projevuje se jen jako vyšší vůči jednání, které je diktováno pouze těmito zákony.“ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 116.

život a zřetelně se ohlašuje i v té nejméně dokonalé formě svého bytí v každém člověku jakožto jeho podstata. Na člověka zde nehledíme jako na bytost rodící se ke svobodě či nesvobodě, nýbrž jako na bytost, která se vyvíjí. „Stanovisko svobodné mravnosti tedy netvrdí, že svobodný duch je jediná podoba, v níž může člověk existovat. Vidí ve svobodné duchovosti jen poslední vývojové stadium člověka.“ Z tohoto pohledu „člověk zůstává ve svém nehotovém stavu, neuchopí-li v sobě samém látku k přetvoření a nepřetvoří-li se vlastní silou: Příroda učiní z člověka pouze přírodní bytost; společnost bytost jednající zákonitě; svobodnou bytost může ze sebe učinit jen on sám.“⁸ Člověk je tedy člověkem tím, že dokáže vědomě tvořit a přetvářet sám sebe.

Nyní se podívejme na důležité logické implikace, k nimž uvedená myšlenková cesta vede. Z takovéto filosofie totiž například plyne, že materialismus jakožto „užívání pojmů či idejí, jimiž je možné uchopit pouze hmotné jevy“, svobodu člověka vylučuje, protože redukuje veškerou skutečnost pouze na skutečnost podléhající zákonité nutnosti.⁹ Materialismus neumožňuje svobodu, protože pro svůj mravní život žádá pohnutky, které jsou vnímatelné smysly.¹⁰ Svoboda je podle Rudolfa Steinera vyloučena jak v materialistickém mechanicismu, tak ve spiritualistickém dualismu, protože oba usuzují na něco mimolidského jakožto na pravou skutečnost mimo oblast našeho prožívání.¹¹ Tento vývod bude

⁸ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 120.

⁹ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 129. A my dodáváme: „... a náhodě.“

¹⁰ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 123.

¹¹ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 125.

Věda usuzuje na zásvětní objektivní realitu (viz podkapitola 2.3 Fenomenologická metoda), teologie na transcendentní Boží oblast jakožto

hrát důležitou roli i v našich dalších úvahách o spiritualitě waldorfských škol. Zde však je pro nás důležité na uvedeném pochopit především principiální příčinu, která vede waldorfskou pedagogiku k důrazu na lidskou individualitu jakožto nedotknutelnou duchovní skutečnost. Je to totiž právě svoboda lidské individuality, která ve srovnání se zvířecí říší přesahuje druhovou zákonitost a vymyká se tak přírodě:

Pouze v té míře, jak se člověk uvedeným způsobem oprošťuje od druhovosti, přichází ve společnosti v úvahu jako svobodný duch. Žádný člověk není zcela druhem, žádný úplně individualitou. Ale větší či menší oblast své bytosti odděluje každý člověk pozvolna právě tak od druhových rysů živočišného života jako od příkazů lidských autorit, které jej ovládají.¹²

Setkáváme se tu tedy s myšlenkou, že skutečná svoboda člověka je neodmyslitelně spjata s vývojem jeho individuality. To hraje ve waldorfské pedagogice podstatnou roli: Není totiž možné představit si rozvinutou individualitu, osobitost člověka, která by své vlohy a výrazové možnosti svého já nepoužívala vědomě, a tím svobodně. Veškeré pedagogické úsilí má tedy směřovat k prožitku vlastní individuality, vlastního já, a být tak v pravém slova smyslu výchovou ke svobodě. Lidské já, lidskou individualitu nelze vychovávat přímo, jinak by šlo o pouhé vtěsnávání člověka do předem dané formy, kterou si má dát teprve on sám. Waldorfská pedagogika si z tohoto důvodu nestanovuje úkol „přivádět žáky v tom či onom směru na určitou cestu, nýbrž dát jim k dispozici materiál, který jim umožní zaujmout vlastní stanovisko“¹³. Úkolem učitele není dotýkat

¹² Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 170.

¹³ Carlgren, E: *Výchova ke svobodě*, s. 106.

se žákova já, nýbrž přispět k tomu, aby se všechny články jeho bytosti utvářely tak, že s nimi jeho individualita (duch) bude moci jednou volně nakládat a vládnout jim.¹⁴

Uvedený pedagogický postoj tedy, jak jsme mohli vidět, přímo vyplývá z filosofického přesvědčení, že „pojem člověka nemůžeme domyslet do konce, aniž bychom dospěli k svobodnému duchu jako nejčistšímu výrazu lidské přirozenosti“. Jestliže tedy přijmeme takový předpoklad, podle něhož je podstatou člověka jeho svoboda,¹⁵ můžeme potom i smysl pedagogiky, která si klade za cíl rozvoj této podstaty, označit jako „naplňování lidství člověka“.

Je nasnadě, že každá koncepce člověka má zásadní dopady na základy veškerého politického, kulturního i hospodářského dění v podobě myšlenek, které stojí za jeho vznikem. Proto je zřejmě třeba s kritickou vážností posuzovat uvedený názor. Je totiž zřejmé, že „pokud pokládáme člověka za pouhou instinktivní bytost, pak potřebuje duchovní, ekonomickou a politickou drezúru. Jestliže ho však vidíme jako sebevědomé já, které se může samo vychovávat, pak má smysl usilovat o velké cíle, jako je svoboda, solidarita a demokracie.“¹⁶ Idea svobodného člověka však umožňuje uvedené ideály nejen myslet, nýbrž i uskutečňovat. Tato koncepce má tedy ve waldorfské pedagogice i svůj sociální rozměr, protože přirozeně vede k závěru, že i solidární sociální řád mohou vytvořit pouze lidé s opravdu svobodným vztahem k celé skutečnosti.¹⁷ Z určitého pohledu tedy waldorfská pedagogika je či se snaží být též prostředkem kulturní transformace.

¹⁴ Carlgren, E: *Výchova ke svobodě*, s. 104.

¹⁵ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 118.

¹⁶ Carlgren, E: *Výchova ke svobodě*, s. 230.

¹⁷ Steiner, R.: *Filosofie svobody*, s. 199.

Vít Ronovský